

עסקאות הנשק עם צ'כוסלובקיה במלחמת העצמאות

מאת: צבי בן-צור

עוד לפני החלטת האו"ם על חלוקת ארץ ישראל הורה בן-גוריון לאתר מקורות נשק לכוחות ההגנה הישראליים, לקראת עימות צפוי בעתיד עם צבאות ערב. לאחר החלטת האו"ם על החלוקה, החלו מאמצים קדחתניים לרכש נשק באירופה בהם היו מעורבים בכירי ה'הגנה' מוניה מרדור, שאול אביגור ואהוד אבריאל. מקורות האספקה החוקיים בארה"ב ובמרבית מדינות אירופה היו חסומים בפני מוסדות היישוב. החלופה שנמצאה הייתה מבצעי רכש בלתי חוקיים ופנייה אל ארצות הגוש הסובייטי. בניגוד לארה"ב ולבריטניה, ברה"מ המשיכה לעמוד מאחורי תמיכתה בהחלטת החלוקה של האו"ם, גם אחרי שהחלטה הביאה לתחילתו של עימות מזוין. אחד הביטויים לתמיכת ברה"מ היה "אור ירוק" לעסקאות נשק בהיקף רחב בין צ'כוסלובקיה ומוסדות היישוב/מדינת ישראל. לברה"מ הייתה ככל הנראה תקווה כי נוכח אמברגו הנשק שארה"ב ובריטניה הטילו על המזרח התיכון, סיוע צבאי למדינת ישראל, שעמדה להיוולד, יקדם את הפיכתה למדינה פרו-סובייטית. מבחינת צ'כוסלובקיה המניע העיקרי היה ללא ספק כסף.

בזמן הכיבוש של צ'כוסלובקיה בידי הנאצים, הרמן גרינג סגנו של היטלר, השתלט על מפעלי סקודה בצ'כיה והסב אותם למפעלי נשק – חלק מ"הרמן גרינג וורקה" אשר שירת את המאמץ המלחמתי הגרמני. לקראת תום המלחמה, כאשר נכבשה צ'כוסלובקיה על-ידי ברית המועצות, נשאר בה כמויות גדולות של נשק ומפעלים לייצור נשק. המגעים עם הצ'כים לגבי רכישת נשק החלו עוד ביולי 1947 כאשר משה סנה, ראש האגף המדיני של הסוכנות היהודית באירופה, העלה את הנושא בפני סגן שר החוץ הצ'כוסלובקי, ולדימיר קלמנטיס, וקיבל את הסכמתו העקרונית. בתחילת נובמבר נשלח על ידי בן-גוריון לפראג ד"ר אוטו פליקס (אוריאל דורון בשמו העברי), שהיה משפטן יליד העיר וידיים של בכירים בממשל הצ'כוסלובקי, לבדוק את אפשרויות הרכש שם.

לקראת סוף דצמבר 1947 המאמצים בצ'כוסלובקיה נשאו פרי כאשר אהוד אבריאל ואוטו פליקס סיכמו, בעזרתו של סוחר נשק יהודי רומני בשם רוברט אדם-אברמוביץ¹, רכש נשק קל בהיקף רחב עם מפעל הנשק 'זברויובקה ברנו', שבברנו, צ'כוסלובקיה. בסיועו הגלוי של שר החוץ הצ'כוסלובקי, יאן מסריק, נחתמה העסקה לקראת אמצע ינואר 1948, בהיקף של 750 אלף דולר. היא נעשתה על ניירות רשמיים של אתיופיה שכן הצ'כוסלובקים דרשו כיסוי של מדינה ריבונית.

הובלת הנשק של העסקה נתקלה בקשיים מרובים, אך בסופו של דבר, הנשק הגיע לארץ והספיק לשמש את לוחמי מבצע 'נחשון' בפריצת הדרך לירושלים. תרומתו הישירה של הנשק הזה למפנה של אפריל 1948 במלחמת העצמאות אינה מוטלת בספק. רוב הנשק הגיע ב-1 לאפריל, דרך נמל שיבניק שביוגוסלביה לנמל ת"א, ע"ג אונית הנשק 'נורה' – 4,500 רובי מאוזר K-98 דגם P18 7.92mm ("הרובה הצ'כי" - שנותרו בשימוש בצה"ל עד שנות השבעים), 200 מקלעי M.G.-34 (אשר כונו בצה"ל מגל"ד – מ.ג. כמו בשם הגרמני עם ראשי התיבות ל"ד המציינים בגימטריה את המספר 34, והיו בשימוש סדיר ביחידות חיל רגלים בצה"ל עד סוף שנות ה-50, כאשר הוחלפו במקלע הבלגי 'מאג'), כחמישה מיליון כדורים וחלקי חילוף שונים. 'נורה' הייתה האונית נשק הראשונה של מערכת הרכש במלחמת העצמאות שהגיעה ארצה, מתחת לאפם של הבריטים. מקצת הנשק – 200 רובי מאוזר, 40 מגל"דים וכ-150 אלף כדורים – הגיע בטיסה מפראג של מטוס שכור מדגם "סקיימסטר" שנחת בלילה שבין 31 במרץ ל-1 באפריל 1948 במנחת בית דאראס, מנחת בריטי נטוש הסמוך למושב באר טוביה. הטיסה נספרת כטיסה הראשונה במסגרת מבצע 'בלק' – הרכבת האווירית להטסת הנשק הצ'כי לארץ (בהתאם, היא מכונה במקורות שונים "בלק-1"; לפעילות בארץ סביב קליטת המטוס ניתן השם מבצע 'חסידה').

¹ במרץ 1942 נמלטו 11 יהודים מרומניה לקפריסין ביאכטה פרטית בשם 'אויקסון' – בעל היאכטה רוברט אדם-אברמוביץ עם אשתו וחבריו. חמש שנים לאחר מכן היה זה רוברט שחיבר, חינם אין כסף, בין אהוד אבריאל למפעל הנשק הצ'כי בברנו.

לפעילות המסיבית והאינטנסיבית סביב משלוחי הנשק מצ'כוסלובקיה לארץ, באוויר ובים (דרך יוגוסלביה), נדרש קשר אמין. שלטונות פראג אישרו הקמת תחנת אלחוט בבית הנציגות הישראלית שהוקמה בפראג בראשותו של אהוד אבריאל. הציוד לתחנה נרכש מעודפי הצבא האמריקאי בבלגיה, נארז ונשלח במטוס צ'כי לפראג. היה זה בזמנו ציוד משוכלל ביותר ששידר בעוצמות שטרם היו ידועות עד אז לאנשי הקשר של ה'הגנה' (ה'גדעונים'). עם הקמת המדינה הפכה התחנה בפראג לתחנת הקשר הראשונה של מערכות החוץ והביטחון. במערכת – היורשת של רשת 'גדעון' הידועה היום כ'שרות ת.ח.ל.' (תחנות חו"ל) – שולבו בהמשך כל תחנות הקשר בשגרירויות ישראל בעולם.

בסוף פברואר 1948, ביקש בן-גוריון לבדוק אפשרות לרכוש גם מטוסי קרב בצ'כוסלובקיה, לאחר שהתברר סופית כי אין אפשרות לעקוף את האמברגו האמריקאי על משלוחי נשק ולהשיג מטוסים אמריקאים שהיו זולים יחסית ועדיפים טכנית. לאחר הבדיקה אותו מטוסי Avia S-199 – גרסה צ'כית שיוצרה בצ'כוסלובקיה למטוס הגרמני 'מסרשמיט' Bf 109. למרות נחיתותם הטכנית ומחירם המופקע (מחיר בסיסי מופקע של \$44,000 למטוס, שנסק לכ- \$190,000 כולל תחמושת, חלקי חילוף הרכבה והדרכה), הוחלט בסוף מרץ לרכוש 10 יחידות מהם ולהביאם ארצה. החוזה לרכישת המטוסים נחתם לקראת סוף אפריל. חתמו עליו אהוד אבריאל אוטו פליקס והרמטכ"ל הצ'כוסלובקי הגנרל בוצ'ק. בתחילת מאי הוא אושר ע"י ראש הממשלה קלמנט גוטוולד ושר ההגנה הגנרל לודוויק סבובודה. בעסקה עוקבת נרכשו 15 מטוסים נוספים (בסופו של דבר רק 23 מטוסי 'מסרשמיט' הגיעו ארצה). למטוסים הודבק הכינוי "סכינים".



"סכינים" בשרות חיל האוויר

הממשל המקומי העמיד לרשות המשלחת הישראלית את שדה התעופה בזאטץ שקיבל את שם הקוד 'עציון' והכשיר שם את צוותי האוויר והקרקע הישראלים. שדה 'עציון' הפך למעשה לבסיס תעופה ישראלי על אדמת צ'כוסלובקיה והיה המרכז בחו"ל לפעילות מבצע 'בלק' וצומת להברחת מטוסים לארץ מכל קצווי תבל.

רוב טייסיו הראשונים של חיל האוויר, היו טייסים במלחמת העולם השנייה, בחיילות האוויר של בריטניה, ארצות הברית, קנדה, דרום אפריקה ואוסטרליה ורכישת המטוסים הגרמניים, חייבה אותם להסבה. ב-9 במאי 1948 נשלחו 5 הטייסים הראשונים – הישראלים מודי אלון ועזר וייצמן אשר רכשו את כישורי הטייס שלהם בצבא הבריטי, לו לנרט ומילטון רובנפלד, מתנדבי מח"ל מארה"ב ואדי כהן, מתנדב מח"ל מדרום אפריקה.

מבצע 'בלק' – הרכבת האווירית להובלת הנשק מצ'כוסלובקיה לארץ – החל ב-31 במרץ 1948 (טיסת "בלק-1" הנ"ל) ונמשך עד ל-12 באוגוסט 1948, עת הפעילות הישראלית הענפה בבסיס 'עציון' נאלצה להיפסק

"מהיום למחר" עקב איומים של ארה"ב על צ'כוסלובקיה. במסגרת המבצע נערכו כ-100 גיחות של מטוסי תובלה, מדגמי 'סקיימאסטר' (המטוס השכור הנ"ל + מטוס קנוי שהצטרף בשלב מאוחר), 'קונסטליישן' (שהספיק לבצע גיחה בודדת בטרם ניזוק קשה בנחיתה חרום) ו'קומנדו' (כ-10 מטוסים שהוברחו מארה"ב ופעלו במסווה של חברת לאפס"א – חברת התעופה הלאומית של פנמה²; בכל זמן נתון רק בודדים מהם היו כשירים מבצעית). את הרכבת האווירית הפעילו אנשי 'להק תובלה אווירית' שאז עדיין נקרא 'אגף תובלה אווירית' – יחידה אוטונומית במסגרת חיל האוויר, מבוססת בעיקר על צוותי אוויר ומכונאים אנשי מח"ל.

גולת הכותרת של המבצע הייתה העברת ה"סכינים" לארץ. המטוסים, שהוטסו משדה 'עציון' מפורקים אל שדה התעופה עקרן (תל נוף)³, הורכבו שם מחדש על ידי טכנאים צ'כוסלובקים. ה"סכין" הראשון הוטס ארצה ב-20 במאי 1948 ("בלק-5") והאחרון ב-28 ביולי 1948. עזר וייצמן שחזר לארץ במטוס הסקיימאסטר השכור שהוביל את ה"סכין" הראשון תיאר את הטיסה כך: "אחת-עשרה וחצי שעות מג'אטץ לתל-נוף, בלי חניית ביניים ובלי תדלוק, נמשכה טיסתו של מטוס התובלה הראשון, שהביא לארץ את מטוס הקרב הראשון, האמיתי של חיל-האוויר בחיתוליו".

ה"סכינים" מילאו תפקיד חשוב ביותר בעוצמתו של צה"ל וסייעו להכריע את הכף בקרבות בחודשים מאי-אוקטובר 1948. בפרט, התקיפה המבצעית הראשונה של 4 מטוסים ב-29 במאי על הטור המצרי ליד אשדוד נחשבת כגורם לעצירת התקדמותו לעבר תל אביב, במקום המכונה כיום גשר 'עד הלום'⁴. בזכות ה"סכינים" גם הופסקו ההפצצות האוויריות של המצרים על מרכזי האוכלוסייה היהודית בארץ. יחד עם זאת, המטוסים היו קשים להטסה ולתחזוקה, ותבעו קורבנות מקרב טייסיהם, לרבות מפקד הטייסת הראשון, מודי אלון שנהרג בעת נחיתה.

במסגרת עסקאות נוספות עם צ'כוסלובקיה הועברו לארץ נשק ותחמושת נוספים, בעיקר באמצעות האוניות נשק של מערכת הרכש שהועמסו בנמל שיבניק שביוגוסלביה (ראה נספח). אמל"ח מעסקאות אלו הגיע לראשונה בדרך הים ב-27 ביוני 1948, ע"ג האוניית נשק "הזקן". בין היתר כללו העסקאות 1,100 מקלעים בינוניים מסוג ZB37 ("בזה"), כ-5,000 מגל"דים, 24,760 "רובים צ'כים" 52,440,000 כדורי 7.92 מ"מ, תחמושת ל"סכינים" ופצצות אוויר. כתוצאה מכך, בתוך שבועות ספורים היה כל חייל בצה"ל מצויד בנשק אישי וכל כיתה ומחלקה צוידה בנשק על פי התקן.

בספטמבר 1948 נחתמה עסקה נוספת עם צ'כוסלובקיה, לרכישת מטוסי קרב מדגם 'ספיטפייר' – מטוסי טייסת 310 של חיל האוויר הצ'כי החופשי שפעל במסגרת ה-RAF (חיל האוויר הבריטי) ושניתנו לחיל האוויר הצ'כוסלובקי לאחר המלחמה – תמורת \$23,000 למטוס (עקב עלויות נוספות עלות כל מטוס הגיעה לכ-30 אלף דולר). למטוסי הספיטפייר הודבק הכינוי "יורקים".

סה"כ נקנו מצ'כוסלובקיה 50 "יורקים" במהלך המלחמה (9 נוספים נרכשו אחריה). מסוף ספטמבר 1948 ועד סוף 1948, במסגרת שני מבצעים שכוננו 'ולווטה-1' ו'ולווטה-2', הגיעו ארצה 14 הראשונים שבהם בטיסה בכוחות עצמם (עם חניית ביניים לתדלוק ביוגוסלביה). 5 מהמטוסים לא הגיעו ליעדם – 3 התרסקו בדרכם ו-2 נחתו נחיתה אונס ברודוס והוחרמו ע"י שלטונות יוון. המבצעים אורגנו על-ידי אנשי המח"ל המהנדס והטייס סאם

² לאפס"א (Lineas Aereas de Panama Sociedad Anonima) סיפקה מסווה מעולה לפעילות מטוסי התובלה והם נשארו רשומים בה עד ספט. 1948, לאחר שפעילותם הועתקה לתחומי הארץ. לפי החוזה שלה עם ממשלת פנמה הייתה לאפס"א זכאית "לשכור ולהשכיר כלי-שיט ומטוסים מכל מין וסוג... לתחזק, להפעיל ולתקן בתי-מלאכה ונמלים, מבנים, בתי מלון, מוסכים, מסלולים, שדות תעופה... לייצר, לבנות, לקנות, למכור, להפעיל, להשכיר, לשכור, לנהל, לתקן... – בקיצור, אפשרויות בלתי מוגבלות שנוצלו ע"י מערכת הרכש לפי הצורך.

³ מטוסי התובלה מסוג 'קומנדו' שנטלו חלק במבצע נזקקו לחניית ביניים בדרכם ארצה. הצרפתים אפשרו חנייה, עד שלב מסוים, בשדה התעופה איאצ'יו שבקורטיקה שהיה שדה אזרחי פעיל. מה-30 ביולי, נעשו חניות הביניים בשדה קטן ונידח ביוגוסלביה שכונה "אלבמה". גם מטוסי הסקיימאסטר נחתו ביוגוסלביה, כי כך יכלו להגיע לארץ ולחזור בלי צורך לתדלק בארץ, בה שרר מחסור כבד בדלק למטוסים.

⁴ [הקש כאן](#) לסיפורו של הטייס לוי לנרט על התקיפה

פומרנץ – מהבולטים באנשי המח"ל מאמריקה, שנהרג בתחילת מבצע 'ולווטה-2' בהתרסקות מטוסו ביוגוסלביה – והטייס בוריס סניור – מראשוני המח"ל, מתנדב מדרום אפריקה וממייסדי חה"א (בתפקידו הבכיר ביותר היה סגן מפקד חה"א). ה"יורקים" שולבו מיד בפעילות מבצעית; חלקם אף הספיקו להשתתף במבצע 'חורב' למיגור הצבא המצרי שפלש לארץ ולהיות מעורבים בסופו (7 בינואר) בתקרית החמורה שבה הופלו 5 מטוסים בריטים באזור הגבול עם מצרים. בחודשי פברואר ומרץ הגיעו דרך נמל שיבניק שביוגוסלביה יתר 31 ה"יורקים", באמצעות האוניות נשק של מערכת הרכש.

כך הובאו ה"ספיטים" הראשונים

ללא טעות בדרך הקצרה ביותר מיוגוסלאביה ארצה. לאורך נתיב הטיסה הועמדו הכן אוניות היל"ים, כדי להגיש עזרה לטייסים העלולים לנחות נחיתת אונס בים. בספטמבר 1948 המריאה הקבוצה הראשונה של הטייסים, 6 טייסי ספיטפייר המריאו לדרך מצ'כוסלובקיה; אחד מהם (נפתלי בלאו) נחת ללא הורדה נלגלים בשדה "יורם" ביוגוסלאביה. וריסק את המטוס: 2 מהם (בוריס סניור ומודי אלון) הכרחו לנחות נחיתת אונס ברודוס. כיון שלקחה העברית הולק מהמיכלים הנוספים למ"נוע, ומטוסייהם הוחרמו; שלושת האחרונים (סם פומרנץ, ג'ק כותן וסיד כהן) הגיעו בשלום. השלב השני של "ולווטה" נדחה לדצמ"בר 1948.

"יורם" שביוגוסלאביה, אולם גם מ"יורם" ארצה המרחק הוא עדיין כ-1400 פילי בו כזמן שהטוח הרגיל של מטוס ספיטפייר הוא רק 200 מיל. סם פומרנץ, אחד מטייסי הספיטפייר שהתנדבו לחיל האויר – שהיה גם מהנדס מוכשר – תוכנן התקנת של מיכלי דלק נוספים במטוסים, לאחר שהוצאו מהמטוס מכשירי קשר וכל ציוד אחר שלא היה חיוני לטיסה. בעזרת המיכלים הללו ניתן היה להאריך את טווח המטוסים כדרוש. מבצע ההטסה, שקיבל את הכינוי "ולווטה", תוכנן בקפ"דנות יתירה. את מטוסי הקרב הוביל מטוס סקיימאסטר בעל 4 מנועים. המצויד בציוד הצלה רב, כמכשירי אלחוט, במכשירי ניווט, ובצוות המסוגל להביא את המטוס

עד להפוגה השניה פעלה טייסת הקרב הראשונה במטוסי מסר"שח"ט. למטוסים הללו נתוספו. בראשית ההפוגה השניה, שני מטוסי ספיטפייר אשר הורכבו מגרוטאות של מטוסי ספיטפייר שהשאירו בארץ הכדיטים, ומחלי קים שהוצאו ממטוסי ספיטפייר מצריים, אשר הופלו בשטח המדינה. נוסף לשני המטוסים הללו שהורכבו בארץ, הוחלט להעביר ארצה עוד כ-20 מטוסי ספיטפייר שגרכשו בצ'כוסלובקיה. היו אלה מטוסים משומשים, שרופצו בבית החרושת "איה" בכפר קונוביצה. היה צורך להטיס את מטוסי הספיטפייר ארצה בכוח עצמם. המרחק מצ'כיה ארצה הוא גדול; אגנם ניתן היה לתנות חניית בינים בשדה התעופה המלונה

סיפור מבצע ולווטה-1 (מתוך ביטאון חיל האוויר מס' 63, נוב. - דצמ. 1963)

לצ'כים שולם עבור כל הציוד קרוב ל-12.2 מיליון דולר. הסכום היה אז כשליש מהכנסותיה לשנה של צ'כוסלובקיה במטבע זר.

ב-1968 התקיימה פגישה ששודרה בקול ישראל בשם "הצדעה לנורה" במלאת 20 שנה להפלגתה ההיסטורית. נטלו בה חלק בן-גוריון (כח"כ מן המניין), שייקה דן, ברושי, יוסקה יריב, אילין ובן ירושלמי (שהיה מפקד הספינה). בסיום הפגישה הרעים ב-ג בקולו: "הנשק הצ'כי הציל את מדינת ישראל, ממש, בהחלט ובלי הנשק הזה לא היינו נשארים בחיים".



העמסת "יורקים" על אחת מאוניות הנשק בנמל שיבניק, יוגוסלביה

נספח: הפלגות אוניות הנשק נושאות הרכש מצ'קוסלובקיה מנמל שיבניק לארץ

הערות	המטען	שם האוניה	הגעה	
פרצה את הסגר הימי הבריטי. הובילה כ- 500 טון אמל"ח.	4,500 רובים, 200 מקלעים, 5 מיליון כדורים	'נורה'	1.4.48	1
בנוסף הביאה האוניה גם נשק שנרכש בצרפת והועמס עליה במרסיי לפני שקלטה את הנשק הצ'כי בנמל שיבניק	10,000 רובים 1,364 מקלעים	'רקס'	30.5.48	2
	10,000 רובי 7.92 מ"מ, 2,200 מקלעי מ"ג, 1,100 מקלעי 'בזה', כ-35 מיליון כדורים	'הזקן'	27.6.48	3
לפני הפלגתה לארץ הפליגה 'שיעו' באמצע יוני ממרסיי לשיבניק עם 200 טון דלק מטוסים לתדלוק מטוסי התובלה של מבצע 'בלק' בחניית הביניים שלהם ביוגוסלביה.	10,000 כידונים, 15 מיליון כדורי 7.92 מ"מ	'שיעו'	9.7.48	4
	27 תותחי 20 מ"מ + פגזים, 20 טון פצצות אוויר, 50 טון ט.נ.ט, 19 גנרטורים	'רקס'	26.9.48	5
ספינה חכורה. יועדה להוביל "יורקים", אך לא התאימה. הובילה 250 טון אמל"ח.	כדורי 7.92 מ"מ, כדורי 13 מ"מ וכדורי 20 מ"מ למטוסי ה'מסרשמיט', 8,500 פצצות אוויר מסוגים שונים	'אריס'	19.12.48	6
	11 "יורקים" + 10,000 פגזי 20 מ"מ, כדורי 7.92 מ"מ, 10 גנרטורים	'ארסיה'	18.2.49	7
	6 "יורקים", פצצות 100 ו-25 ליברות, 396 מוקשי נעל, 10 גנרטורים	'שיעו'	19.2.49	8
	5 "יורקים" ו-2 מטוסי 'נורסמן' מפורקים	'שיעו'	23.3.49	9
	9 "יורקים"	'ארסיה'	23.3.49	10